Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.19638

کردەی کرتاندن لە سینتاکسی زمانی کوردی و عەرەبیدا
-توێژینەوەیەکی بەرانبەرکاری-

مهاباد کامیل عبداللە[1]، تەلار سالار احمد[2]

[1] بەشی زمانی کوردی ، کۆلیجی پەروەردەی شارەزور، زانکۆی هەڵەبجە

[2] بەشی زمانی عەرەبی (زمانەوانی)، زانکۆی چەرموو

Article Info

Received: January, 2019

Revised:February,2019

Accepted: February ,2019

Keywords

کرتاندن ، سینتاکس ، زمان

Corresponding Author

Mahabad.abdullah@univsul.edu.iq

پێشەکی

زمان ئامرازێکە بۆ ئاڵاوگۆڕی بیروڕاو زانیاری و تێگەیشتن لە یەکتری. زمانی کوردیو عەرەبی جۆرە نزیکبوونەوەیەکیان لەیەکەوە هەیە لە ڕووی جوگرافیو مێژوییەوە. هەربۆیە بەپێویستمانزانی باس لە حاڵەتێکی زمانەوانی نێوان هەردوو زمان بکەین، و (کرتاندن) یەکێکە لەو دیاردانەی کە ڕۆژانە بەکاردەهێنرێت لە هەردوو زمان. ولە ڕووی سینتاکسەوە چەندین دەرهاویشتەی هەیە. بۆیە پێمان باش بوو ئەم توێژینەوەیە تەرخانبکەین بە دیاریکردنی چەمك و پێناسەی کرتاندنو مەرجەکانیو جۆرەکانی لە هەردوو زمانو دەرخستنی لایەنە لێکچوەکانو جیاوازەکان لەم دیاردەیە.

ئەم دیاردەیە لەلایەن قسەپێکەرانی هەردوو زمان بەشێوەیەکی باش بەکاردەهێنرێت. بەڵام هەندێك لە بەکارهێنەرانی، یاساو ڕێساکانی بەتەواوی نازانن،یان پەیڕەوی ناکەن. ئەمەش دەبێتە هۆی کێشەو لێك تێنەگەیشتن لە واتاو مەبەستی قسەکەر، یاخود ئەو خوێنەرانەی کە دەیانەوێت فێری ئەم دوو زمانە ببن -وەکو زمانی دووەم لەدوای زمانی دایك- ڕووبەڕووی چەندین کێشەو گرفت دەبنەوە. نازانن چۆنێتی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵیو چۆنێتی وەرگێڕانی لە یەکێك لەم زمانانەوە بۆ زمانەکەی تر. بۆیە بەلامانەوە گرنگە تیشك بخەینە سەر ئەم دیاردە بەربڵاوە. بۆئەوەی هەردوو زمان پارێزگاری لە ڕێزمان و ڕەسەنایەتی خۆیان بکەن. هەروەها خوێنەر بەرچاو ڕوون بێت لە چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵیدا لە پرۆسەی بەکارهێنانو وەرگێڕاندا.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا باسی جۆرەکانی کرتاندن وکرتاندنی کەرەستە جیاجیاکانی ڕستە دەکەین لە زمانی کوردی وعەرەبیدا. هەروەها تیشکمان خستۆتە سەر مەرجەکانی کرتاندن بەگشتی. پاشان لایەنە لێکچوەکانی کرتاندن لە هەردوو زماندا لە ڕووی سینتاکسەوە باسی لێوەکراوە و جیاوازیەکانی هەردوو زمان لەهەمان دیاردە دەستنیشان کراوە ولە کۆتاییدا ئاریشەکانی وەرگێران لە زمانی عەرەبیەوە بۆ کوردی تیشکی خراوەتەسەر.

1/1 - چەمك و پێناسەی کرتاندن:

کرتاندن لە زمانی کوردیو عەرەبی چەندین قسەی لەسەرەو چەندین پێناسەی بۆکراوە. لە زمانی عەرەبیدا کرتاندن لە ڕووە ڕێزمانیەکەی چەندین زاراوەی جۆراوجۆری تێدا بەکارهێنراوە بۆ هەمان مەبەست، وەك: (الحذف، والإضمار، والخفاء، والقطع، والإيجاز) (أبوالبقاء الكفوى: 1998، ص384) (مأمون شيما: 2008، ص219) (د.صلاح الدين الهوارى: 2007، ص192)، بەڵام ئێمە (حذف) هەڵدەبژێرین بەواتای (کرتاندن)، چونکە ئەم زاراوەیە گرنگترینیانەو زۆرترین زاراوەیە کە لەلایەن زمانەوانیە عەرەبیەکان بەکارهێنراوە. لە زمانی کوردیدا زاراوەی (کرتاندن، لابردن) بەکارهێنراوە، بەڵام لە ڕووی سینتاکسەوە زاراوەی (کرتاندن) گونجاوترینە. کرتاندن لە ڕووی زمانەوانیەوە لە فەرهەنگەکاندا بەواتای لێکردنەوەو لێکەوتنو لابردنو کورت کردنەوەو دژ بە

درێژکردن دێت (طاهر حموده، ص18) (د.روحی البعلبکی: 2005، ص459).

کرتاندن بریتیە لە چەندین کەرەستە بەشداری داڕشتنی ڕستە دەکەن و بوونی ئەو کەرەستانە بە خورتیەو جێکەوتەکانیان چەسپاوە، بەڵام زۆر ئەو کەرەستانە دەرنابڕدرێت و دەربڕینێکی فۆنەتیکیان نییە، بەڵکو بە جێکەوتەکانیاندا دەستنیشاندەکرێت.

کرتاندن (الحذف) لە ڕووی سینتاکسییەوە بریتی یە لە کرتاندنی وشەیەك لە ئاستی قووڵی ڕستە، ڕەنگە ئەو وشەیە پایەیەك بێت لە پایەکانی ڕستە، وەك نیهاد وگوزارە (مبتدأ، خبر)، یاخود کردارو بەرکارەکان، وەیان لابردنی پیتێك یان ڕستەیەك بەتەواوی (مالیزیا: 2010، ص19).

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کرتاندن بریتی یە لە کرتاندنی بەشێك لە پێکهاتەکانی ڕستە یاخود لابردنی چەند پیتێك یاخود کرتاندنی هەندێ وشە لە ڕستە ڕاستەو دروستە ڕەسەنەکە.

شارەزای بواری زمانەوانی سەردەم (چۆمسکی) باسی لە کرتاندن کردووە، و بە یەکێك لە ئامرازەکانی گۆڕینی ڕستەی داناوە لە ڕستەیەکی سادەو سنوردار بۆ ڕستەیەکی گۆڕاوو بێسنوور، و ئەشێت ژمارەیەکی بێسنوور لە ڕستەیەکی سادەو ساکارەوە دروست بکرێت بە بەکارهێنانی ئامرازی گوێزانەوە (عناصر التحویل) لە ڕستەدا (Chomsky, pp. 26-48). (نعوم جومسکی: 1993، ص146-150).

ڕێزمان و پێکهاتە ڕێزمانیەکان Syntactic Structures بریتی یە لە دوو پێکهاتەی گرنگ ئەوانیش Deep Structure (البنیة العمیقة) واتا ئاستی قووڵ و Surface Structure (البنیة السطحیة) ئاستی ڕووکەش، بەو واتایەی هەموو کرتاندنێك لە ئاستی ڕووکەشی دەرکەوتنێکی تەواوەتی هەیە لە ئاستە قووڵەکەی ڕستەکەدا.

کەواتە بەکورتی کرتاندن بریتی یە لە لابردنی سینتاکسی (ڕێزمانی) Gramatical Omission لە ئاستەکان یاخود لە پێکهاتەی ڕستەدا Quirk, R. Greenbaum, S. Leech, G and Svartrik, J: 1985, p.) (883..

2/1- جۆرەکانی کرتاندن لە کرمانجی ی ناوەڕاستدا:

أ-کرتاندنی بکەری ڕستە:

بکەر یەکێکە لەو کەرەستانەی، کە دەتوانرێت لە ڕستەدا بە فۆنەتیکی بەرجەستە نەکرێت و بکرتێنرێت، چونکە زمانی کوردی زمانێکی بکەر خراوە، دەتوانرێت لە شوێنی کەرەستە لابراوەکە pro دابنرێت، چونکە ڕستە بەبێ بکەر نابێت، چ لە ڕووی واتاوە چ لە ڕووی داڕشتنەوە، زۆرجار لە فۆرمێکی فۆنەتیکیدا دەرناکەوێت، بەتایبەتی ئەوکاتەی کە بکەر لای قسەکەرو گوێگر ناسراوەو پێویست بە ناوهێنان نەکات، جۆری ڕستەکە ڕۆڵی لە دەرنەکەوتنی بکەردا هەیە، وەك:

1-لەو ڕستانەی کە بارو حاڵەتی مرۆڤ رادەگەیەنن:

بکەر مۆرفێمی تایبەت بەخۆی هەیە، کە بە کردارەوە لکاوە، وەك کلیتیکی بکەری، بۆ نموونە:

من هاتم هاتم

لێرەدا (م) کە کلیتیکی بکەریە ئاماژەیە بۆ کەسی یەکەمی تاك کە بکەرەکەی (من)ە، بەڵام کرتێنراوە.

2-ئەو ڕستانەی کە باسی ئاووهەوا دەکەن:

ساردەواتە ئاووهەوا ساردە

لەو ڕستەیەدا (ئاووهەوا) لە قسەکردندا دەکرتێنرێت، بەڵام گوێگرو قسەکەر لەکاتی گفتوگۆدا دەزانن مەبەست لە (سارده) ئاووهەوایە کە ساردە.

3-لە ڕستەی فەرمان و داخوازیدا:

لە دەربڕینێکی وەك: سەیرکە واتە تۆ سەیری شتێك بکە

لێرەدا (تۆ) کە ئاماژەیە بۆ کەسی دووەمی تاك دەکرتێنرێت، بەڵام گوێگر ئەم دەربڕینە دەناسێتەوە، مەبەست پێی کەسی دووەمی تاکە نەك کەسێکی تر، بەڵام کاتێك دەوترێت بخۆن، واتە ئێوە شتێك بخۆن نەك بۆ کەسی تاك بێت، هەرچەند لە هەندێك حاڵەتی ڕێزلێناندا دەتوانرێت بۆ کەسی دووەمی تاك دەتوانین وەك کۆ دەرببڕێت، بەڵام لەوحاڵەتەشدا دەوروبەری قسەکردن ڕۆڵی هەیە، کە کەسەکان ناسراوو دیارن، ئەم دیاردەیەش تەنها لەو زمانانەدا هەن، کە کردارو بکەر ڕێککەوتن لەنێوانیاندا هەیە، بکەرو کردار هاونیشانەن.

کەرەستە بەتاڵەکان کە بەپێی تیۆری (GB) کەرەستەیەکی ئەبستراکتەو داڕشتەیەکی فۆنەتیکی نیە، بەڵام لە ڕستەدا شوێنی فرێزی ناوییە دیاریکراوەکان پڕدەکەنەوە بریتین لە (شوێنی فرێزی ناوی، شوێنی ڕستەی پرسیار، PRO، pro)، بەڵام زمانی کوردی لەبەرئەوەی زمانێکی بکەر خراوە، تەنها کەرەستەی بەتاڵی (pro)ی بچوکی هەیە کەرەستە بەتاڵەکانی تری نییە، چونکە هەموو وشە تەواوکەرەکانی کاتو کەسداری فەرهەنگی زەنگینن. (محەمەدی مەحوی، 2001، 164)

pro – جێکەوتەی بەتاڵی بکەر پڕدەکاتەوە، هەمیشە لە جێکەوتەی حوکمکراودایەو لەلایەن سەرێکی حوکمەکەیشەوە دۆخی ڕێزمانی وەردەگرێت، بەڵام مەرج نییە سەرە حوکمکەرەکە نیشانە تایبەتیەکانی (کەس و ژمارە)ی هەڵگرتبێت. بەمشێوەیە دەرکەوتنی بکەری (pro)ی خاوەن نیشانەو بێ نیشانەی دیارو نادیار ڕێگەپێدراوە. (حاتم وریا، 2006، 124)

یاسای کرتاندن، یەکێکە لە یاساکانی ڕێزمانی گواستنەوە بۆ کورتکردنەوەو ئابوریکردن ئاسانترین ڕێگایە، بەپێی ئەم یاسایەش، لە جێکەوتەی بکەرە کرتاوەکەدا pro دادەنرێت، وەك:

1) ئەو پێشکەوت. pro پێشکەوت.

2) ئەوان هاتن.pro هاتن.

3) تۆ نامەت نارد.pro نامەت نارد.

4) ئێوە خانوەکەتان فرۆشت.pro خانوەکەتان فرۆشت.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین دەبینین چ لەو ڕستانەی کە تێپەڕن یان تێنەپەڕن، بەئاسایی دەتوانرێت بکەر بکرتێنرێت، واتای ڕستەکەش وەك خۆی بێت، چونکە لە جێکەوتەی بکەردا (pro) دادەنرێت، نیشانەی بکەر بە کردارەوە لکاوە، واتە بکەرو کردار هاونیشانەنو لە حاڵەتی ناونەهێنانی بکەریشدا لەلایەك جێکەوتەکەیو لەلایەکی تر کلیتیکی بکەری کە بە کردارەوە لکاوە،

بكەرمان پێ دەناسێنێت بەبێ ئەوەی بكەر خۆی بوونی فۆنەتیكیو فیزیكی هەبێت.

ب-كرتاندنی بەركار:

دەرنەبڕینی بەركارو كرتاندنی لە رستەدا، كرتاندنی ئەو كەرەستانەیە كە لە رستەدا بوونیان بە خورتییەو لەو رستانەدا بەكاردەهێنرێت، كە واتاكانیان روونەو، زۆرجار دەرنەبڕینو كرتاندنیان واتای رستەكە ناگۆڕێت. وەك:ئەو كتێب دەخوێنێتەوە.

ئەو دەخوێنێتەوە.

لە رستەی (ئەو دەخوێنێتەوە) كلیتیكی هەرچەند هیچ مۆرفیمێكی تایبەت بە بەركار بە كردارەوە نەلكاوە، بەڵام بە واتاكەیدا دەردەكەوێت كە بەركارێك هەیەو دەرنەبڕاوە.

بەپێی هێزی كردارەكانیش، چەند جۆرێك بەركار لە رستەدا بوونی هەیە، كە بەركاری راستەوخۆو بەركاری ناراستەوخۆیە، واتە هەندێكجار یەك بەركار یا خود دوو بەركار یان زیاتر، بەڵام ئەگەر كردارەكە تێپەڕ بێت ئەوا رستەكە بەبێ بەركار واتای خۆی دەگەیێنێت.

1-كرتاندنی بەركاری راستەوخۆ:

بەركاری راستەوخۆ ئەو بەركارەیە كە بكەر پێوەی پابەندە، بۆ نموونە لە رستەی:

ئەوهۆنراوە/ رۆمان/ چیرۆك دەنوسێت.

دەتوانرێت هۆنراوە/ رۆمان/ چیرۆك لە رستەكەدا لابرێت و بكرتێنرێت.

2-بەركاری ناڕاستەوخۆ:

بەركاری ناڕاستەوخۆ ناتوانرێت لە رستەدا بكرتێنرێت، چونكە بە كرتاندنی واتای نادروست دێتە بەرهەم، چونكە فرێزی پێشناوی لە رستەدا بەپێی هێزی كردارەكە بەخورتیەو وەڵامی پرسیارەكانی (بەكێ، لەگەڵ كێ، بەكێ، لەگەڵ كێ، بەچی، لەگەڵ چی) دەداتەوە.

لە رستەی سادەدا ناتوانرێت ئەمجۆرە بەركارە بكرتێنرێت، چونكە لە رستەدا كەرەستەیەك نییە هاونیشانە بكرێت لەگەڵیدا، لەكاتی نەهاتنیدا جێكەوتەیەكی بەتاڵ دروست دەبێتو كەرەستەی كۆنترۆڵ كەری نابێت، چونكە ئەم جۆرە بەركارە فرێزێكی نائارگومێنتەو كردار داوای ناكات (ڤیان سلیمان، 2006، 153) بۆ نموونە:

تۆ بەچی هاتیت؟ من بەپێ هاتم.

ناتوانین (بەپێ) لە رستەكەدا بكرتێنین، چونكە بە لابردنی وەڵامی دروست دیار نامێنێت، رستەكە وەك رستەیەكی ئاسایی دەردەكەوێت و مەبەستی قسەكەر ون دەبێت.

كۆپیكردنیش یەكێكی ترە لەو حاڵەتانەی كە توخمێكی رێزمانی لەكاتی گواستنەوەیدا دادەنرێت، كۆپیكردنی یەكێك لە رەگەزەكان بە یاساكانی گواستنەوە دەگوێزرێتەوە جێكەوتەیەكی ترو پێویستی سەرەكیی رستە نییە، واتە بەخورتی نییە واتە سەرپشكییە، ئەگەر گواستنەوەش نەبێت رستەكە هەر رێزمانیی دەبێت.

مناڵەكە تۆپەكەی تەقاند.

تۆپەكە، مناڵەكە ...t تەقاندی.

i   i   ⟶ i

دانانی جێناوی لكاوی (ی) كە لەسەركرداری تەقاندنە بە كۆپیكردن دادەنرێت.

مۆرفۆسینتاكس: واتە بە كلیتیكردنی رستەیە لە مۆرفۆسینتاكسدا دەتوانرێت رەگەزەكانی رستە بكرتێنرێت لەبری ئەو رەگەزانە جێناو دابنرێت، واتە كرتاندنی كەرەستەكان و دانانی جێناو لەبری ئەو كەرەستانە دیاردەیەكی ئاساییەو رستەكانیش واتا دروست دەبن، گوێگرو قسەكەر ئاگایان لە رستەكانە، وەك:

رەشەبا كەپرەكەی روخاند.   روخاندی

(روخاندی) لە روكەشدا تەنها وشەیەكە، بەڵام لە واتا لە پێكهاتەیدا چەند كەرەستەیەكی لەخۆگرتووە، بەڵام كەرەستەكان كرتێنراون، لەو دەربڕاوەدا بكەرو بەركاری كرتێنراو هەن، بەڵام لەبری ئەو كەرەستانە مۆرفێمی بكەریو بەركاری ئەركیان بینیوە، روخاندی لە چەند مۆرفێمێك پێكهاتووە وەك رەگ + م.بكەری + م.بەركاری + روخاند + Ø + ی

3/1- كرتاندنی كەرەستە لە رستە ناسادەكاندا:

1) كەرەستە بەتاڵەكان لە رستەی لێكدراودا:

كەرەستە بەتاڵەكان لەمجۆرە رستانەدا بە (pro)ی بچوك ئاماژەیان پێدەكرێت، كە لە مەودای دەسەڵتیاندا بە ئازادی دەجوڵێن، كەرەستەكان هەرچیەك بن دەبێت هاونیشانە بن لەگەڵ كەرەستەیەكی تری رستەكەدا (ڤیان سلێمان، 2006، 65)

أ- كرتاندنی بكەر:

لە رستەی لێكدراودا بكەر دەكرتێنرێت بە مەرجێك لەگەڵ وشەی پێش خۆیدا هاونیشانە بێت. كەرەستەكە لە ئاستی قووڵدا بوونی هەیە، بەڵام لە ئاستی رووكەشدا دەرناكەوێت، دەتوانرێت كەتیگۆرییە دووبارەكان بكرتێنرێت، جێكەوتە بەتاڵەكان لەلایەن سەرە رێزمانییەكان حوكم دەكرێن، دەرنەبڕینی بكەر بە دانانی pro چارەسەر دەكرێت (عبدالجبار مستەفا، 2009، 83)

من رۆژی شەممە دەڕۆم بۆ هەڵبژاردن، pro نارۆم بۆ گەشت SS

من رۆژی شەممە دەڕۆم بۆ هەڵبژاردن، من نارۆم بۆ گەشت DS

لە رستەی یەكەمدا كە ئاستی رووكەشە (من) لە بەشی دووەمی رستەكەدا (pro) لە جێكەوتەكەی دانراوەو واتایەكی روونی هەیەو بەڵام بكەرەكە دووبارە نەكراوەتەوە، بەڵام لە ئاستی قووڵدا ئەم كەرەستەیە بوونی هەیەو گوێگرو قسەكەر جێكەوتەو ئەركی ئەم كەرەستەیە دەناسنەوە.

ب- كرتاندنی بەركار:

لە رستەی دووەمی رستەی لێكدراودا بەركار دەكرتێنرێت، دروستەكە بەرەو دروستەیەكی مۆرفۆسینتاكسی دەبات، چونكە بەركارەكە لەناو دروستەی كردارداییەو نیشانەكان لە بەركاری رستەی یەكەمەوە وەردەگرێت. وەك:

ئێوە هەنارەكانتان كڕی و pro خواردتانن.

لەم رستەیەدا لەلایەك بکەر کرتێنراوەو لەلایەکی تر بەرکار دەرنەبڕراوە، لە ئاستی قووڵدا دۆخی ڕێزمانیی وەرگرتووە پاشان گوازراوەتەوە بۆ ئاستی رووکەش.

خواردنی پێکهاتووە لە رەگ + م.بکەری + م.بەرکاری + خوارد + تان + ن.

پ- کرتاندنی کردار:

بەپێی یاسای (شەق/ کەلێن) کردارو ئەو مۆرفێمانەی کە تایبەتن بە کردارەکە دەکرتێنرێن (کاروان عومەر، 2006، 33) وەك:

من حەزم لە خوێندنەوەیەو ئەویش لە نووسین SS

من حەزم لە خوێندنەوەیەو ئەویش حەزی لە نووسینە DS

لە ئاستی رووکەشدا، کردارەکان لە بەشی دووەمی رستەکاندا دەکرتێنرێن بەمەبەستی خۆلادان لە دووبارەکردنەوە چونکە بەپێی سەرەوریزبوونی کەرەستەکان (بکەر، بەرکار، کردار) تەنها کەرەستەی کۆتایی دەمێنێتەوە، کلیتیکی کەسی رستەکان بەپێی تاك و کۆیی کەسەکان گۆڕانکارییان بەسەردا دێتو بەپێی رێککەوتنی بکەرو کردار کلیتیکەکانیش دەگۆڕێن.

لە حاڵەتی بوونی چەند بەرکارێکی بەستراوە لە رستەدا واتە لە چەند ناوێك و ئامرازی بەستن پێکهاتبوو ئەوا بەهەمان پێرەو یەك کردار ئەو ناوانە پێکەوە دەبەستێت، واتە هەمان کردار حوکمیان دەکات. وەك:

من رادیۆو تەلەفزیۆنەکەم کوژاندەوە.

کرداری ئەم رستەیە (کوژاندنەوە)یە، بەڵام حوکمی هەردوو فرێزی ناویی (من، رادیۆو تەلەفزیۆن) دەکات، رادیۆو تەلەفزیۆن پێکەوە فرێزێکی ناوین لە جێکەوتەی بەرکاردان، بەڵام کرداری کوژاندنەوە بۆ هەردووکیان جێبەجێ دەبێت.

من رادیۆم کوژاندەوە.

من تەلەفزیۆنم کوژاندەوە.

لە ئاستی رووکەشدا ئەم دوو رستەیە بەمەبەستی ئابوریکردن لە زماندا یەکدەگرن:

من و تۆ هاتین.

کرداری (هاتن) بۆ هەردوو جێناوی (من و تۆ)یە بەڵام هەردووکیان بە ئامرازی بەستن پێکەوە بەستراون و لە بناغەدا هەریەکەیان رستەیەکن، بەڵام قسەکەر بەمەبەستی درێژکردنەوە ئەم فۆرمە بەکاردەهێنێت وتەنها یەك کردار بۆ هەردوکیان بەکاردەهێنێت.

2) کرتاندن لە رستەی ئاوێتەدا:

1- کرتاندنی پارتیکلی تەواوکەرانەی (کە) و (ئەگەر)ی مەرجی لە رستەی سەرجێناویدا، لە زمانی کوردیدا جێکەوتەی (comp) بە هەردوو پارتیکلی تەواوکەرو مەرج (کە/ ئەگەر) پردەبێتەوە، کە ناوەرۆکێکی سیمانتیکییان هەیە، دەرکەوتنو دەرنەکەوتنیان سەرپشکییە، چونکە یاساکە پێشێل ناکاتو پێکدادانی دۆخی رێزمانیی ناهێنێتە ئاراوە (کاروان عومەر، 2006، 35):

ئەو مناڵەکەی {comp/ کە/} pro تۆ بینیت pro برامە.

{comp/ ئەگەر/} بخوێنیت، pro خەڵتت دەکەم.

/کە/ لە رستەی یەکەمدا کرتێنراوە، چونکە لە جێکەوتەی (comp)دایەو ناوەرۆکێکی سیمانتیکی هەیەو لەکاتی دەرنەکەوتنیدا بە جێکەوتەکەیدا واتاکەی لای قسەکەرو گوێگر روونەو هیچ ئاڵۆزییەك بەجێناهێڵێت.

2- کرتاندنی ئامرازی لێکدەر

هەریەك لە ئامرازە لێکدەرەکانی (چونکە، هەروەها، ئینجا، جگەلەوە، تەنانەت، بۆئەوەی، تومەز) زۆرجار لە رستەدا بوونو نەبوونیان سەرپشکیە:

من کارەکەم دەکەم و ئینجا من دەخەوم DS

من کارەکەم دەکەم pro دەخەوم SS

تۆ دەستەکانت شت وهەروەها pro ئەویش

تۆ دەستەکانت شت و pro ئەویش

ئەم ئامرازانە کرتاندن و نەکرتاندنیان ئاساییەو رستەی نادروست ناهێننە بەرهەم، وەك پێشتریش باسمان کرد بکەریش لەم رستانەدا دەکرتێنرێت چونکە زمانی کوردی زمانێکی بکەر خراوەو کلیتیکی بکەری بە کردارەکەوە دەلکێت (بەکر عومەر عەلی، 1992، 44)

3- کرتاندن لە رستەی سەرجێناویدا:

رستەی سەرجێناویی لە چەشنی بەستراوەییە، واتە گواستنەوە تیایدا روونادات‌و کرتاندن تیایدا ئاساییە بەپێی یاسای گێڕشانەوەو کورتکردنەوەی رستەی سەرجێناوی، دەتوانرێت بکرێت بە فرێزو کورت بکرێتەوە (بەکر عومەر عەلی، 1992، 18) وەك:

خوێندکاری زیرەك لە تاقیکردنەوە ناترسێت.

ئەو خوێندکارەی کە pro زیرەکە pro لە تاقیکردنەوە ناترسێت.

ئەو رستەیە لە ئاستی قووڵدا کەرەستەکانی بە فۆنەتیکی دەرکەوتوون، جگە لە بکەر کە pro لە جێکەوتەکەیدایە، بەڵام رستەیەکی دوورو درێژە دەتوانرێت بەمەبەستی ئابوریکردن لە ئاستی روکەشدا بکرێت بە: خوێندکاری زیرەك لە تاقیکردنەوە ناترسێت.

جووتە ئامراز:

ئەو ئامرازانەی کە بە یەك فۆرم لە رستەی ئاوێتە دووبارەدەبنەوە. وەك (یا...یا)، (نە...نە)..هتد. بەڵام بکەرو کردار دەکرتێنرێن هەروەها بکەرو بەرکاریش دەتوانرێت بکرتێنرێن، واتە هاتنی ئەم جووتە ئامرازانە یارمەتیدەرە بۆ کرتاندنی کەرەستەکانی (بکەر، بەرکار، کردار) لە رستەدا، وەك:

1. یا ئێستا دەڕۆم بۆ بازاڕ یا بەیانی

2. یا ئاو دەخۆمەوە یا شەربەت

3. نە کتێبم کڕیوە نە دەفتەر

لە هەرسێ رستەکەدا بکەر کرتێنراوە، کلیتیکی تایبەت بە بکەری دەرکەوتووە، هەروەها کرداریش دووبارەنەکراوەتەوە و لە بەشی دووەمی رستەکاندا کرتێنراوە.

4/1- مەرجەکانی کرتاندن:

گومانی تێدا نییە، کە ئەم دیاردەیە دیاردەیەکی جیهانییە لە هەموو زمانەکاندا هەیە، و یەکێکە لە دیاردە هەرە باوەکانی هەردوو زمانی

کوردی و عەرەبی، بەڵام لە زمانێکەوە ڕەنگە جیاواز بێت بۆ زمانێکی تر. بەکارهێنانی کرتاندن لە زماندا پێویستی بە شارەزابوون لەو زمانەدا هەیەو ئەو کرتاندنە چەندین کارلێکی سینتاکسی دروست دەکات لەسەر ڕستەکە (Tim, Shopen, 1973, p.65). کەواتە هەر لابردنێك ئامانجی دیاریکراوی خۆی هەیەو ئەو کرتاندنە بەبێ ئاگاداربوون لە سروشتی زمانەکە ڕەنگە بە ئامانجە دیاریکراوەکە نەگات و ببێتە هۆی زیاتر ئاڵۆزبوونی ڕستەو یاخود نارێکی و ناڕوونی ڕستەیی، کە ئەمە دوورە لە ئامانجە سەرەکیەکانی کرتاندن لە زماندا. قسەکەر کە کرتاندن زۆربەی کات لەبەر چەند هۆکارێکی دیاریکراو بەکاردەهێنێت، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ناکرێت یاسایەك یاخود ڕێزمانێك نەبێت بۆ پاراستنی ئەم دیاردەیە بۆئەوەی دوورنەکەوێتەوە لە ئامانجە دیاریکراوەکانی خۆی.

یاساکانی کرتاندن یەکێکە لەو یاسایانەی، کە دەشێت یەکێك لە کەرەستەکانی ئاستی قووڵ لەکاتی گواستنەوەیدا بۆ ئاستی رووکەش لەبیر بکرێت، ئەگەر بەهۆی یەکسانی بێت لە واتادا یاخود یەکسانی لە فۆرمدا، هەرچەندە ئەم کەرەستانە لە ئاستی سیمانتیکدا بوونیان هەیە، بەڵام لە ئاستی رووکەشدا دەکرتێنرێت و وەك کەرەستەیەکی بێشێوەی فۆنەتیکی دەناسرێت.

ئەم دیاردەیە چەند مەرجێکی گشتی هەیە، کە دەبنە هۆی رێگرتن لە پێکدادانی هزریو هۆشی بۆئەوەی بەرامبەر تووشی هەڵە نەکاتو پێچەوانەی ئامانجەکەی قسەکەر کار ناکات (ابن هشام، ص692، ظاهرة الحذف: ص115 و پەڕەکانی دواتری). ئەم مەرجانەش لە چەند خاڵێکدا کۆکراونەتەوە لەوانە (ابن قتیبة، 1997، ص182)، (ابن السراج، 1985، ص254)، (ڤیان سلیمان، 2007، ص128):

1-بوونی نیشانەیەك یاخود ئاماژەیەك بۆ کرتێندراوەکە:

لە زمانەکاندا کرتاندن یەکێکە لەو ئامرازانەی کە دەتوانێت ڕستە لە بارێکی وەستاووەوە بگێڕێتە سەر بارێکی تازەو نەبەستراو، وابکات کە دەقەکە زیاتر کاریگەرتر بێت ئاسانتر بێت و پەیوەندی نێوان وشەکان توندتر بکاتو هێزو رەسەنایەتی دەقەکە زیاتر بکات، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ناکرێت گوێگر تووشی شڵەژانی هزریو دەروونیو ناڕوونی بکات، چونکە کرتێندراوەکە خۆی ئامرازێکە بۆ جوانترکردنی زمانو دەرکردنێتی لە سادەییو چەق بەستوویی و ئاسانکاری تێدایە، کە ناکرێت هەموو ئەمانە پێچەوانە ببنەوە.

لەکاتی گواستنەوەدا دەتوانین کەرەستەیەك بگوێزینەوە بە مەرجێك وشەیەك هەبێت کە لەگەڵ کەرەستە لابردراوەکەدا هاونیشانە بێتو پێکەوە پۆلێك بن، وەك کرتاندنی (بکەر) یاخود ئەو کەرەستەیەی کە لە پۆلی خۆی بچێت، وەك کرتاندنی فرێزی ناوی (ڤیان سلیمان، 2007، 128).

لە رستەی لێکدراودا زۆرجار ئەم دیاردەیە جێبەجێدەکرێت، بەڵام لەژێر مەرجی وەك یەکبووندا، وەك کرتاندنی کرداری رستەی تەواوکەر، یاخود رستە تەواوکەرەکە هەمووی یاخود کرتاندنی فرێزی ناوی، وەك:

- ئەو دەفتەرەکەی خوێندەوە، بەڵام کتێبەکەی نەخوێندەوە.
- ئەو دەفتەرەکەی خوێندەوە، بەڵام کتێبەکە نا.

بەشی دووەمی رستەکان لە ئاستی سیمانتیکدا بوونی خۆیان هەیە، بەڵام لە ئاستی دەربڕیندا دیار نین، تەنها وەك یەکەیەکی سینتاکسی جێکەوتەی تایبەتی خۆیان دەپارێزن، کەواتە ئەو وەچە پێکهاتانەی ناو ڕستەو دەق دەتوانرێت بکرتێنرێن، کە لەگەڵ وەچە پێکهاتەی تردا وەك یەك بن.

بوونی نیشانەی کرتێندراوەکە لە زماندا دوو جۆرن، بە وشەیی (لفظي) یاخود بە سەلیقەی قسەکەر هۆشەکی (عقلي)، بەم دوو جۆرە دەکرێت بزانرێت کرتێندراوەکە چیەو لەکوێ ڕوویداوە، بۆ نموونە ئەگەر قسەکەر پرسیارێك بکات:

1.(إلی أین تذهب؟)   (بۆ کوێ دەچیت؟)

لە وەڵامدا بەرامبەر ئەڵێ: (إلی الکلیة) (بۆ کۆلێژ)، ئەم وەڵامە لە ئاستی رووکەش بەم شێوەیەیە بەڵام لە ئاستی قووڵدا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

2.(أذهب إلی الکلیة) واتا (ئەچم بۆ کۆلێژ).

ئەم جۆرە کرتاندنە دروستە، چونکە ئاماژەکەی ڕوونو ئاشکرایە بۆ لابردراوەکە. لە جۆری دووەمی ئاماژەییە (قرینة)، بە سەلیقەی قسەکەر ئەشێت بزانرێت کرتاوەکە لەکوێوەیە، بە نموونە:

3.(اسأل القریة) واتا (پرسە لە گوندەکە)

لە بنەڕەتدا ئەم رستەیە بەم شێوەیەیە:

4.(اسأل أهل القریة) واتا (پرسە لە خەڵکی گوندەکە)

ئەگەر سەرنج بدەین رستەی یەکەم بە سەلیقەی قسەکەرەکە دەزانرێت کە پرسیار لە گوند ناکرێت، بەڵکو پرسیار لە خەڵکی گوند دەکرێت نەك گوند خۆی، ئەمە بەپێی لۆژیکو واتاوە دەردەکەوێتو درکی پێ دەکرێت بۆیە ئاماژەکەی ئەم جۆرەش ڕوونەو ئەوجۆرە لە کرتاندنانە دروستن.

2-تێکەڵ نەبوون لە قسەکردندا:

نابێت کرتێندراوەکە بەشێوەیەك بێت کە ناڕوونیو تێکەڵیو بێ سەروبەری پێوە دیاربێت، چونکە ئامانج لە لابردن (حذف) ناڕوونی و تێکەڵی نیە، بەڵکو چەند هۆکارێکی تری لەپشتە کە خۆی لە حەزی قسەکەر بۆ ئاسانی و وشە کەمیو پوختی دەبینێتەوە، ئەگەر تێکەڵاو پێکەڵی پێوە دیار بوو ئەوا دەبێت هیچ جۆرە کرتاندنێکو پێشو پاش کردنێك ڕوونەدات، وەك: (ضرب عیسی موسی)، ئەمجۆرە ڕستەیە ناکرێت پێشو پاش بکرێت، واتا (عیسی) بە بکەرو (موسی)، بە بەرکار ئەژمار دەکرێت، و ناکرێت بڵێین (ضرب عیسی)، چونکە تووشی ناڕوونی دەبین، چونکە ئەوکات نازانرێت کە ئایا (عیسی) لەوێ بکەرە یاخود بەرکارە، بەهۆی نەبوونی مەرجی ناڕوونیو نەبوونی ئاماژەیەك بۆ بکەرەکە یاخود بەرکارەکە ئەم جۆرە کرتاندنە ڕێگە پێدراو نیە لەنەر دیارنەبوونی بەرکار، چونکە (عیسی) نیشانەکانی (ـــَ، ـــُ، ـــ ِ) وەرناگرێت لە زمانی عەرەبیداو ناتوانین بڵێین مەبەست لێی بکەرە یاخود بەرکارەکەیە. هەربۆیە نەبوونی ئەم مەرجانەی کرتاندن ڕێگری دروست دەکات لەبەردەم گەیشتنی کرتاندنەکە بە ئامانجەکەی کە مەبەست لێیەتی، چونکە

ئەم جۆرانە لە ڕستە بەرامبەر تووش بە شڵەژان و تێکەڵ بوونی بکەرو بەرکارو تێکدانی هزری و تێگەیشتن دەکات و ڕێگە پێدراو نین.
لەژێر مەرجی خستنە تەکیەك و پێکەوە بەستندا تەنها ئەو کەرەستانە دەخرێنە تەکیەك و پێکەوە دەبەسترێنەوە، کە بەیارمەتی /و/ی لێکدەر بێت، وەك: (ناو و ناو، ئاوەڵناو و ئاوەڵناو، ڕستەو ڕستە) یەکێك لەو کەرەستە هاوئەرکە لەیەکچووانە لە ڕستەدا بەمەبەستی ئابوریکردن لە زماندا لادەبرێت (وریا عمر أمین، 1989، 72-75).

1/5 - جۆرەکانی کرتاندن لە زمانی عەرەبیدا:

ئاشکرایە کە کرتاندن لە زمانی عەرەبیدا گرنگیەکی تایبەتی پێدراوەو چەندین کەرەستەو بەش هەن کە تووشی ئەم کرتاندنە ئەبنەوە، هەروەك جورجانی باسی لە کرتاندن کردووە لە کتێبی (دلائل الاعجاز)، دەڵێ: "کرتاندن یەکێکە لە ڕێگا وردەکان، و لوتف و خۆشی تێدایەو کارێکی سەرسوڕهێنەرو ناوازەیە، و لە سیحر و جادو دەچێت، کاتێك دەبینی نەوتنی باس لێکراوو ڕەوانترو باشترە لە وتن و بێدەنگی باشترە لە وتن و سوودی زیاتری هەیەو قسەزانترە لەکاتی نەوتن و بێدەنگی و ڕوونترە کاتێك کە لابردن ئەکەیت، و لە وتنی کرتێندراوەکە ڕوونترە ئەو نەوتن و لابردنە" (جرجانی، ص146).
ئەم وتانەی جورجانی ئەو ڕاستیە دەسەلمێنێت کە کرتاندن ناکرێت پشتگوێ بخرێت بەڵکو هەندێك جار لە وتن و دەرکەوتنی وشە کرتێندراوەکە زۆر جوانترو باشترو ڕوونترو پڕماناترە، چونکە جورجانی لەوە تێدەگات کە کرتاندن چ واتایەك دەبەخشێت لە زمانی عەرەبیداو چەند بەربڵاوە لە بەکارهێناندا. لە زمانی عەرەبیدا هەندێک جار کرتاندنەکە پێویستە (واجب)، وجۆرێکیتریان دروستە (جائز). چەندین ڕەگەز لە زمانی عەرەبیدا دەکرتێندرێن، یەکێك لەو ڕەگەزە کە لادەبرێت بە زۆری لە زمانی عەرەبی بریتیە لە ناو (الاسم) [1]، ناو لە زمانی عەرەبیدا بە مرفوعی – واتا بزوێنەری (و) ئەبێت بە بکەر یاخود نیهاد (مبتدأ)، لای هەمووان ئاشکرایە کە بکەر (فاعل) یاخود نیهاد (مبتدأ) لە زمانی عەرەبی لە بنەما گرنگەکانی پێکهێنانی ڕستە، کە ناکرێت پشتگوێ بخرێن هەروەك چۆن باسکراوەکە (فاعل) واتا بکەر هەندێجار لادەبرێت، لەبەر چەند هۆکارێك (مصطفى الغلاييني، 2006، ص345)، لەوانە نازانرێت بکەرەکە کێیە بەتەواوەتی، یاخود لە ترسان ناوی نابردرێت، یاخود قسەکەر حەزدەکات بە دەرنەخستنی بکەرەکەو مانەوەی بە شاراوەیی یان لەبەر چەندین هۆکاری تر کە ڕەنگە قسەکەر مەبەستی لێی لە شاردنەوەی یاخود ئاماژە پێ نەکردنیبێت. بە نموونە (كسرَ الزجاجَ) (شووشەکە شکا) – لەم ڕستەیەدا بەپێی بزوێنەرە کورتەکان (الحركات) ئەزانین کە بکەر (فاعل) لابردراوەو (الزجاج) تەواوکەرەکەیە، بەپێی بزوێنەرە بچووکەکەی لە کۆتایی وشەکەدایە،

بەڵام لە زمانی عەرەبیدا تقدیر ئەکرێت واتا ئەوترێت ئامرازێکی نادیار هەیە کە ئەگەڕێتەوە بۆ (ئەو) ئەبێتە بکەر. ڕەنگە ئەم بکەرە پێشتر باسکرابێت بۆیە لابراوە لە ڕستەکە چونکە قسەکەرو گوێگر پێشتر ئاگاداری بابەتی گفتوگۆکە بوون، کە وادەکات پێویست ناکات بکەرەکە دووبارە بکەنەوە لە وشەکانیان و ڕستەکانیان.
هەروەها لە وەڵامی پرسیاردا زۆربەی کات بکەر (فاعل) دووبارە ناکرێتەوەو تووشی لابردن،دەبێت چونکە هەردوولا ئاگادارن بە بکەرە قسە لەسەرکراوەکە، بە نموونە: (أين كنت؟) واتا (لەکوێ بوویت؟) لە وەڵامدا: (في المستشفى) (لە نەخۆشخانە)، بەڵام لە ئەسڵدا ڕستەکە بەم شێوەیە (من لە نەخۆشخانە بووم) بەهەمان شێوە بکەرە لابردراوەکە لەمجۆرە ڕستانەی کە پرسیارین یان (مبتدأ) لابردراوە تیایاندا.
هەروەك باسمانکرد، کە بکەر (فاعل) لە پایە هەرە گرنگەکانی ڕستەیە کە ناکرێت ڕستەیەکی کاری (جملة فعلية) بێبەش بێت لێی، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا زۆرجار بکەر تووشی لابردن دەبێت، جا هەندێکجار لابردنەکەی بەخورتیەو دەبێت لاببرێت وەك لە ڕستەی (مبنى للمجهول) ئەو ڕستانەی کە بکەر نادیارەو هەندێکجاریش لابردنەکە هەڵبژاردەیەکە بە چەند هۆکارێك ئەشاردرێتەوە هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد.
لە زمانی عەرەبیدا بکەر لادەبرێت ئەگەر شێوازی گفتوگۆکە ڕاستەوخۆ بێت و بۆ کەسی بەرامبەر بێت (المخاطب) چونکە هەمووان ئەزانین، کە ئەمجۆرە قسانە بۆ کێیەو بکەر کێیە، بە نموونەی ئەم هۆنراوەیەی (المتنبی) کە دەڵێ (المتنبی، شرح أبي البقاء العكبرى، ص135):

ألم تر أيها الملك المرجى   عجائب ما رأيت من السحاب

دەبینین (تر) فەرمانێکە بکەرەکەی نادیارەو لابردراوەو لە ئەسڵدا (تر أنت) تۆ نەتبینی، بەڵام (أنت)، (تۆ) لابردراوە چونکە شێوازەکە گفتوگۆیەو بە بەرامبەر ئەڵێ (تۆ نەتبینی)، لەبەرئەوەی شێوازەکە مخاگبیە بۆیە ئاساییە کە بکەر لاببردرێت. هەروەها لە شێوازی بکەری نادیار (المبنى للمجهول) بکەر نابێت بەهیچ شێوەیەك دەرکەوێت، چونکە خۆی ئەم شێوازە بۆ شاردنەوەی بکەرە لەبەر چەند مەبەستێکی دیاریکراو یاخود دیارینەکراو، وەك لەم نموونەیەدا شیدەکەینەوە: (كسر الزجاج) واتا (شوشەکە شکێنرا) لەم ڕستەیە بکەر نادیارەو لابراوەو (زجاج) جێگرەوەیەتی و پێی دەڵێن (نائب فاعل) واتا جێگری بکەر. ڕەنگە بکەر بە مەبەست شاردنەوە لابرابێت و ڕەنگە هەر بە دڵنیاییەوە نەزانرێت ئاخۆ کێ شکاندوویەتی بۆیە وا وتراوە.
بەشێکی تر لەناو (الاسم) ئەوانە کە گرنگی تایبەتیان هەیە لە زمانی عەرەبیدا تووشی لابردن دەبن ئەویش (مبتدأ) واتا دەستپێکەرو خەبەر، ئەمجۆرە ناوانە لە زمانی عەرەبیدا زۆر تووشی لابردن دەبنەوەو لابردن ئەمەش دەگرێتەوەو تووشی دەبێت.
هەروەك لەم نموونەیەی تردا بە ڕوونی دەردەکەوێت لابردنی (مبتدأ) لە زمانی عەرەبیدا بەتایبەت لە گفتوگۆی چڕی نێوان دواندا، وەك: (هذا القصر لك) واتا (ئەم کۆشکە بۆ تۆ) لە وەڵامدا بەرامبەرەکە کە هەژارێکە دەڵێ (فقير محتاج؟) واتا (هەژارێکی

[1] ناو لە زمانی عەرەبیدا بە دوو جۆر دەوترێت لە ڕووی ڕێزمانیەوە، یەکەمیان نیهاد (مبتدأ)، و ئەوی تریشیان بکەرە (فاعل) و بەشێکی تریشی هەیە ناو کە ئەویش تەواوکەرە، بەڵام ئێمە لێرەدا تەنها مەبەستمان لە ناو لە دوو جۆری یەکەمە.

دەست كورت؟!!) وەك ئەوەی تووشی شۆك و سەرسوڕمان هاتبێو باوەڕ بە گوێ و بیرو هۆشی نەكاتو وەك بڵێ (منێكی هەژارو داماو كوا دەتوانێ كۆشكێكی وای هەبێ) ئەم وێنانە هەموو بۆمان دەگوازرێتەوە لەڕێی ئەم شێوازە لە لابردن لە رووی سینتاكسەوە، خۆ ئەگەر ئەم لابردنە نەبوایە ئەوە نەماندەتوانی ئەم دیمەنە خەیاڵاویە جوان و پڕ مانایە وێنا بكەین.

نموونەیەكی تری لابردنی (مبتدأ) لە زمانی عەرەبیدا: (الرجل أفضل من المرأة)، و مەبەست لەم نموونەیە (جنس الرجل أفضل من جنس المرأة) (محمود سليمان ياقوت، 1985، ص13)، واتا (پیاو باشترە لە ژن) لە واتا لۆژیكیەكەی مەبەست پێی (ڕەگەزی پیاو باشترە لە ڕەگەزی ژن).

زۆربەی كات لە شیعری عەرەبیدا دەبینین شاعیر لابردنی (مبتدأ) زۆر دووبارە دەبێتەوە لەلای، لەبەر دوو هۆكار یان بۆ پێویستی (وزن و قافیە) كە پێی دەوترێت پێویستی شیعری، یان لەبەرئەوەی پێشتر باسی لەو بابەتە كردووە بۆیە لایدەبات لە دێڕەكانی دواتردا، بە نموونە شیعری ئەم شاعیرە(أبو فرج الاصفهانی، 1997، ص156):

يا خليلي إن أم جسير حين يدنو الضجيع من علله

روضة ذات حنوة و خزامى جاد فيها الربيع من سبله

لە دێڕی دووەمدا دەبینین (روضة) گوزارەیە (خبر) بۆ (مبتدأ)ێكی لابردراو كە ئەسڵەكەی (هي روضة) واتا ئەو وەك باخێك وایە لە جوانی و بۆن ڕێحانی، و تووشی لابردنی (مبتدأ) هاتووە چونكە پێشتر ئاماژەی بۆكراوە (مصطفى عبدالسلام أبوشادي، 1992، ص17)، و شاعیر بۆ پێویستی سەرواكەی پەنای بردۆتە بەر لابردنی (مبتدأ) بە بیانووی ئەوەی پێشتر باس كراوەو ئاماژەی بۆكراوە.

- لابردنی كردار (حذف الفعل): لابردنی كردار بەشێكی باشی پڕكردۆتەوە لە بابەتی لابردن یان كرتاندن. هاتنی كردار لە زمانی عەرەبیدا بكەریش بەدوای خیدا دەهێنێتو هەر كردارە وادەكات بكەر (مرفوع) بێتو هێزو توانای (ضمة)ی دەداتێ.

لابردنی كردار زۆربەی كاتەكان بەمەبەستی كارئاسانی لادەبرێت لە زمانی عەرەبی وە یاخود بەمەبەستی كەمی كاتو ساتو بەكارهێنانی كەمترین وزەی جەستەیی پەنا دەبردرێتە بەر كرتاندنی یاخود لابردنی كردار (فعل) لە زمانی عەرەبیدا. بە نموونە لە حاڵەتی هەڵكوتانە سەر ماڵاو دز چونە سەریان خاوەن ماڵ هاواردەكات و دەڵێ: (النجدة، النجدة) واتا (یارمەتی، یارمەتی) و لە بنەڕەتدا (أطلب النجدة)یە، بەڵام لەبەر نەبوونی كاتو ترسو دڵەڕاوكێ كات بەشی ئەوە ناكات هەمووی بڵێ، تەنها جەخت لەسەر وشە گرنگەكە دەكات كە هەموو لێی تێبگەن و هەموو واتاكە بگەیەنێ بە كردارەكەشەوە ئەویش وشەی (النجدة)یە واتا یارمەتیەكە.

هەروەها لەكاتی فەرمان كردندا بە كارێك كە مەبەست لێی كردنی بێت یاخود نەكردن بێت، لە زمانی عەرەبیدا كردارەكە تووشی لابردن دەبێتو تەنها (مفعول به) تەواوكەرەكە دەردەخەن، چونكە بەتەنیا تەواوكەرەكە واتای فەرمان كردنەكەش دەدا، وەك: (الاسد) واتا (احذر الاسد) یاخود وشەی (إياك) بەواتای دووربكەوە دێت كە ئەمەش فەرمانە بۆ خۆی وئەمە شێوازێكی تایبەتە بۆ كاتێكی تایبەت.

هەندێكجار رستەیەك بەتەواوی و بە تێكڕا لادەبرێت بەتایبەت لە شیعردا (ابن قتيبة، ص182)، ئەمە لەكاتێكدا روودەدات كە سەرەداوێك یاخود بەڵگەیەك هەبێت بۆ لابردراوەكە (ابن جنى، ص360). هەروەك لە پرسیارێك كە نەتوانرێت وەڵامی هەبێت یاخود مەبەست لەو رستە پرسیاریە پرسیاركردنی راستی نیە بەڵكو مەبەست لێی سەرسوڕمانە یاخود گاڵتەپێكردنە وەك: (ما هذا؟) واتا (ئەمە چیە؟) ئەمە هەندێكجار بە بێ وەڵام دەمێنێتەوە، چونكە مەبەست لێی پرسیاری راستەقینە نییە، یان وەكو دەوترێت (هل أنت مجنون؟) بەهەمان شێوە پێویست بە وەڵام ناكات.

- لابردنی تەواوكەر (حذف الفضلات): مەبەست لەم جۆرە لابردنە هەموو ئەو وشانەیە جگەلە مسند و مسند اليه واتا جگەلە مرفوعەكان ئەوەكانی تر ئەگرێتەوە، وەك (مفعول بە، و صفە، و حاڵ، وظرف).

ئەم لابردنە لە زمانی عەرەبیدا زۆر بەربڵاوەو لە قورئانی پیرۆزدا زۆر هاتووە بۆ جناس و راگرتنی ئیقاعی قورئانەكە، وەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە: "ما ودعك ربك وما قلى" (سورة الضحى: اية 3) بەواتای (ما قلاك)، ئەو (ك) مفعول بەیە واتا تەواوكەرە لە زمانی عەرەبیدا كە بە فەرمانەكەوە لكاوە. هەروەك ئەم نموونەیە: (أعطيت زيدا درهما) كە دەشێت بڵێی (اعطيت) (ابن عقيل: 1997، ص460) بەتەنها چونكە بەتەنیا بەسە بۆ پڕكردنی ئەو بۆشاییانە، و رەنگە پێشتر باسكرابێت تەواوكەرەكان.

هەندێكجار مەبەست لە لابردنی ئەو بڕگانە (فضلات) جەخت كردنە لە فەرمان بەتەنها نەك هەر شتێكی تر جگە لەو (الجرجاني، ص154) وەك: (فلان يأمر و ينهى، و يضر و ينفع) واتا تەنها باس لە فەرمان كراوە بێ ئەوە باسی تەواوكەرەكان بكات چونكە مەبەستەكە تەنها خستنەپاڵ بكەرەكە فەرمانەكان نەك شتی تر.

1/2- لایەنە لێكچووەكانی كرتاندن لە هەردوو زمانی كوردی و عەرەبی لە رووی سینتاكسیەوە:

لێكچووەكان لە بابەتی كرتاندن زۆر زیاترە لە جیاوازییەكان لەنێوان هەردوو زماندا، كە ئەمە یارمەتیدەر دەبێت بۆ ئەو خوێنەرانەی دەیانەوێت یەكێك لەم زمانانە فێربن وشارەزایی تێدا وەرگرن.

1. كرتاندن دیاردەیەكی باوو بەرفراوانە لە بەكارهێنانی لە هەردوو زماندا. هەروەها زۆربەی بەشەكانی ڕستە لە هەردوو زماندا دەكرتێنرێت.
2. كرتاندنی بكەر (فاعل) لە هەردوو زماندا بوونیان هەیە، بەڵام مەرجی كرتاندنەكە دەبێت ئامادەبێت.
3. مەرجی كرتاندنی بەشەكانی ڕستە لە هەردوو زماندا لەیەكتریەوە نزیكە، بە نموونە مەرجی یەكەم بریتیە لە بوونی ئاماژەیەك بۆ كرتێندراوەكەو تێكەڵ نەبوونی واتای ڕستەكە لای بەرامبەر.
4. كرتاندنی كردار لە هەردوو زماندا بوونی هەیە، و كرداری رابردوو و رانەبردوو، كرداری داواكاری تووشی كرتاندن دەبن، چونكە جێی سەرنجی بەرامبەر نییە، پێشتر باسی لێوە كراوە بۆیە دەكرتێندرێن.

5. ئەوەی جێی تێبینیەو لێکچوبەکی تره له هەردوو زماندا بریتیە له دۆخدانی کرداره بۆ بکەرو بەرکارەکان له زمانی کوردی و عەرەبیشدا.

6. بەرکار له زمانی کوردیو عەرەبیدا بە ڕێژەیەکی بەرچاو دەکرتێنرێن، بەڵام ئەگەر بەرکارەکه خودی خۆی جێگەی پرسیاری بەرامبەر بوو وەك پرسیار بکات بەم ئامرازانە: (بەکێ، چۆن، لەگەڵ کێ بێت) ئەوا نابێت بکرتێنرێت، چونکه ئامانج لەو گفتوگۆیه له وشەی بەرکاردایه نەك بکەر یاخود کردار، بۆیه دەشێت بکەر یاخود کردار یاخود هەردووکیان بکرتێندرێن، بەڵام بەرکار دەبێت بمێنێتو لانەبرێت.

7. رستەی لێکدراو له هەردوو زماندا بوونی هەیە، بۆیه بەشێکی زۆری کرتاندنی رسته بەتەواوەتی دەکەوێتە ئەم جۆره له رسته له هەردوو زماندا، بەهۆی دوورو درێژیەوەو کرتاندن ئامرازێکه بۆ ئاسانکاریو کەمترین هیلاك بوونی دەوێتو قسەکەر حەزی بە کورتیە بۆیه پەنا دەبەنە بەر کرتاندنی رسته لەم شێوازه له رستانە له هەردوو زماندا.

8. جێناوەکان (الضمائر) له هەردوو زماندا هۆکارێکه بۆ پەنابردنەبەر کرتاندن، چونکه جێناو دەتوانێت جێگای وشه کرتێنراوەکه بگرێتو رستەکه له ڕووی سینتاکسەوە بەڕاستی بهێڵێتەوەو کێشەی تێگەیشتنی بۆ دروست نەکات.

9. کرتاندنی بکەر له رستەی بکەرنادیار (مبنی للمجهول) له هەردوو زماندا مەرجی کرتاندنی بکەره، واتا بکەر دەبێت لابرێتو وشەیەکی تر جێگرەوەی بێت لەوجۆره رستانە، وەك: خانوەکه ڕوخێنرا (هدم المنزل) دەبینین که بکەر نادیارەوکەس نازانێت کێ ڕوخاندویەتی.

10. هەروەك باسمان کرد لەم چەند لایەنەوە لە ڕووی سینتاکسەوە له دیاردەی کرتاندن هەردوو زمان لێکچونێکی باشیان هەیە، که یارمەتی خوێنەری هەردوو زمان دەدات و کێشەکانی لەم دیاردەیه کەمدەکاتەوە.

2/2- جیاوازیەکانی دیاردەی کرتاندن له زمانی کوردی و عەرەبیدا:

پاش ئەوەی باسی لێکچوەکانی هەردوو زمانمان کرد لەم دیاردەیەدا، بەڵام ئەم دیاردەیه بەدەرنیه له جیاوازی که دەبنە سەرچاوەی کێشه بۆ خوێنەری هەربەکێك لەم دوو زمانە، جیاوازیەکانیش بریتین له چەند خاڵێك یان له چەند لایەنێکەوە جیاوازن، لەوانە:

1- لەڕووی زاراوەوە زمانی عەرەبی زۆرترین زاراوەی بەکارهێناوە بۆ ئەم دیاردەیه لەوانە: (قطع، حذف، اضمار، ایجاز، اقتصار)، بەڵام له زمانی کوردیدا رەنگه چەند زاراوەیەکی کەم بێت وەك: (کرتاندن، لابردن)، که ئەمە لای خوێنەری زمانی عەرەبی توشی کێشە دەبێتەوە رەنگه تووشی سەرلێتێکدانی بکاتو نەزانێت مەبەست چیه لەم زاراوە جیاوازانە، بۆیه بە پێویستی دەزانین که زاراوەکان دەستنیشان بکەینو ڕێکەوتن لەسەری وەك: (حذف) بۆ زمانی عەرەبیو (کرتاندن) بۆ زمانی کوردی بەکاردەهێنرێت.

2- شێوازی زنجیرەیی وشەکان و ریزبوونی کەرەستەکان له رستەدا له زمانی عەرەبی جیاوازه له زمانی کوردی، بۆ نموونه زمانی عەرەبی بە کردار دەستپێدەکات، ئەگەر رستەکه کرداری بێت مەرجه به کردار دەستپێبکات پاشان بکەرو تەواوکەرەکان، بەڵام له زمانی کوردی بەپێچەوانەوەیەو دەبێت کردارەکه بکەوێتە کۆتایی رستەکەوە، چونکه ڕستەی زمانی کوردی سەرەو ڕیزبوونی (بکەر، بەرکار، کردار)ی هەیە، هەر لەبەر ئەم جیاوازیەیە جیاوازی له دیاردەی کرتاندنیش ڕوودەدات. له زمانی عەرەبی ئەگەر بکەر لەپێش کردارەوە بێت ئەوە پێی دەوترێت (تقدیم و تأخیر) و وادەکات لەکاتی شیکردنەوە بۆی بوترێت، وە بکەری کردارەکه کرتێندراوەو (تقدیر) دەکرێت بۆی که له ڕووکەشدا هیچ شتێك دیار نییە. واتا تەنها له ئاستی قووڵ (بنیة عمیقة) بوونی هەیە، بە نموونە: (الولد یرکل الکرة) واتا (کوڕەکه شەقی له تۆپەکه هەڵدا)، ئەگەر ئەم رستەیه له زمانی عەرەبی شی بکەینەوە (إعراب) ئەوا (الولد) دەبێتە بکەری کردارێکی نادیار یاخود دەبێتە دەستپێکەر (مبتدأ) و بەوهۆیەشەوە بکەری کرداری (یرکل) بە جێناوێکی نادیار دادەنرێت که بگەڕێتەوە بۆ ئەو (هو)، بەڵام ئەگەر سەیری نموونه کوردییەکەی بکەین دەبینین کێشەی نیەو رستەکه دووره له هەموو کرتاندنێکەوە. ئەمە دەبێتە هۆکارێك بۆ تێنەگەیشتن لەم زمانە که ئەگەر خوێنەرێك بیەوێ ئەم زمانه بخوێنێ.

3- بوونی رستەی بێ کردار تایبەتمەندیەکی زمانی عەرەبیەو له زمانی کوردیدا بوونی نیە، وە ئەم جۆره رستەیه (الجملة الاسمیة) له زمانی عەرەبیدا کرتاندن تیایدا ڕوودەداتو دیسانەوە ئەو بەشەی که کرتێندراوە (تقدیر) دەکرێت بۆی.

1. هەروەك له قورئانی پیرۆزدا هاتوه: (صُمٌ بُکْمٌ عمیٌ فَهُمْ لا یَرجَعُون) (سورەتی البقرة: ئایەتی ١٨) ئەمە کرتاندنی (مبتدأ) کراوه که له کوردی وەرگێڕانی بۆ کراوه دەڵێن: (کەڕن لاڵن کوێرن) دەبینین له عەرەبیدا کرتاندنی مبتدأ هەیە بەڵام له کوردی ئەو کرتاندنه ڕووی نەداوە وڕستەکه تەواوە، چونکه (جملة اسمیة) بوونی نیه له زمانی کوردیدا.

4- کرتاندنی تەواوکەر یاخود بەرکار (الفضلات) له زمانی عەرەبیدا زیاترو زۆرترن بەراورد بە زمانی کوردی، چونکه بزوێنەرەکان (حرکات) وەردەگرن، بۆیه ئاسانتر دەناسرێنەوە، وە هۆکارێکی تر بۆ زیاتر کرتاندنی له زمانی عەرەبیدا دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی ئەو زمانە، له زمانی عەرەبیدا (مسند و مسند الیه) هەیە کەوا ناکرێت دەستبەرداری ببین له رستەداو جگه لەوان ئەوەکانی تر به (فضلات) ناوزەند دەکرێنو دەشێت لابرێن بەمەش وادەکات که زمانی عەرەبی زیاتر ڕوودانی کرتاندنی ئەم بەرکارانەی تیا ڕوودەدات. به نموونە: (شربتُ التوتَ) توت واتا توو، تووش ناخورێتەوە بەڵکو شەربەتەکەی ئەخورێتەوە، بۆیه ڕستەکه لەبنەرەتدا بەم شێوەیەیە: (شربتُ عصیرَ التوتِ).

5- زۆرترین کرتاندن له زمانی کوردیدا له رستەی لێکدراودا ڕوودەدات بەپێچەوانەی زمانی عەرەبی له یەك رستەدا زۆرترین کرتاندنو (تقدیرات)ی تیا ڕوودەدات. لەم ڕووەوە زمانی کوردی

لە زمانی ئینگلیزیەوە نزیکە، زمانی کوردیو ئینگلیزی زۆرترین کرتاندن لە رستەی لێکدراوەکان ڕێتێدە چێت بەپێچەوانەی زمانی عەرەبییەوە کە ڕەنگە ئەمە بگەڕێتەوە بۆ جیاوازی لە (فئە)ی هەردوو زمانی کوردی و عەرەبیدا.

6- جیاوازی لە شێوازی جێناوی کەسی سەربەخۆو لکاو لە هەردوو زماندا وادەکات کە جیاوازی هەبێت لە شێوازی کرتاندنەکە. زمانی عەرەبی جیاوازی هەیە لە جێناوی لکاوی یەك کەسیو دوو کەسیو سیانیو چواریو کچو کوڕ، بۆیە خوێنەری هەردوو ئەم زمانە دەبێت ئەوە بزانێت کە جیاوازی هەیە لە جێناوەکان و کاتێك وشەیەك لادەبرێت لە زمانێك لەم زمانانەو ویستی جێناوێك جێگەکەی بگرێتەوە دەبێت بەپێی ژمارەی کەسە کرتێندراوەکان ئەژمار بکاتو بەپێی ئەوە جێناوەکە دابنێ.

7- کرتاندنی پیت لە زمانی عەرەبیو کوردیدا بوونی هەیە، بەڵام بە قەبارەو ساتو کات جیاوازی هەیەو بەپێی یاساو رێسای زمانەوانی دەگۆڕدرێت. بۆ نموونە لە زمانی عەرەبی بە یاسای ڕێزمانی گەیشتنی دوو پیتی بێ حرکە (إلتقاء الساکنین) لە دوو وشە ڕەت دەکرێتەوە کە کۆتایی وشەی یەکەم و سەرەتای وشەی دووەم ڕووبدات بۆیە بە یاسا یەکێکیان لادەبرێت، وەك:

2. (معلمو الصف) کە لە بنەڕەتدا (معلمون الصف) دەبینین هەردوو پیت (ن ال) دوو ساکین بەدوای یەکدا هاتوون بۆیە پیتی (نون) لادەبرێت چونکە ناخوێنرێتەوە لەسەر زمانو قورسە بۆ زمان، بەڵام ئەم شێوازە لە کرتاندنە لە زمانی کوردیدا بوونی نیە، رەنگە هەندێك جۆری تر هەبێت کە لە زمانی کوردیدا هەبێتو لە زمانی عەرەبیدا نیە لەوانە کاری ناتەواو کە تەنها ئەمانەن: (ە، بوو، دەبێت) کە لە بنەڕەتدا لە چاوگی (بوون) وەردەگیرێن.

3. هەروەها ئامرازی پەیوەندی (حروف العطف) لە زمانی عەرەبیو کوردی جیاوازن، و لە زمانی کوردیدا کە چەند وشەیەك دەخرێتە نێوان دوو کەوانە بەبێ بوونی (و) دەنوسرێتەوە، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا کە چەند وشەیەك دەنوسرێت لەنێوان دوو کەوانەدا ئەوا (و) دادەنرێت لەنێوان هەموو دوو وشەیەك. زۆرترین کرتاندنی پیت لە زمانی عەرەبیدا بوونی هەیە بە بەراورد بە زمانی کوردی.

8- هۆکارێکی تر لە هۆکارەکانی بوونی کرتاندن لە زمانی عەرەبی بە رێژەیەکی زیاتر لە زمانی کوردیدا بوونی (اشتقاق)ە، کە ئەم ئامرازە یارمەتیدەرە بۆ زیاتر کرتاندنی وشەکان و جێگرەوەیان بە (مشتق)ە کراوەکان. بۆ نموونە: (درسَ الطالبُ اللغة) ئەم ڕستەیە تەواوە وهیچ کرتاندنێکی تیا نیە، بەڵام ئەگەر (اشتقاق) بەکاربهێنین ئەوە کرتاندنی تیا ڕوو دەدات، وەک: (دارسٌ للغة)، کە جێگەی ڕستەی پێشووتر دەگرێتەوە.

9- بوونی کرتاندنی حرکات تایبەتە بە زمانی عەرەبی، چونکە زمانێکی (حرکی)یەو تایبەتمەندیەکی تایبەتە بە زمانی عەرەبیو چەندین جار تووشی کرتاندن دەبێت بە یاسا بە نموونە لە کاری داخوازی، وەك: (قلْ)، (اکْتُبْ) و چەندەها نموونەی تر.

-ئەنجامی توێژینەوەو ئاریشەکانی وەرگێڕان لە عەرەبیەوە بۆ کوردی:

لە ئەنجامی ئەم توێژینەوە بەرانبەرییەی نێوان زمانی کوردی وزمانی عەرەبیدا لە بارەی کرتاندن لە سینتاکسی هەردوو زماندا گەیشتین بەوەی کە لە چەندین ڕوودا هاوشێوەن وەک هۆکارەکانی پەنابردنە بەر کرتاندن ومەرجەکانی وهەروەک لە پێشتردا ئاماژەمان پێکردووە، وە لە چەندین لایەنیتردا جیاوازن وەک سیستەمی زمانەوەنی هەردووزمان وجۆرەکانی کرتاندن وجێگرەوەکانی ووشەی کرتێندراو، بۆیە بە پێویستی دەزانین کە تیشک بخەینە سەر ئاریشەکانی وەرگێڕان وەک دەرەنجامی ئەم توێژینەوە بەرامبەرکاریە.

گومانی تێدا نییە، کە وەرگێڕان کارێکی قورسەو وەرگێڕەکان تووشی چەندین گیروگرفت دەبنەوە، یەکێك لەو کێشانەی کە ڕووبەڕوویان دەبێتەوە بریتیە لە وەرگێڕانی بابەت لە زمانی عەرەبیەوە بۆ کوردیو بەتایبەتیش لە دیاردەیەکی ڕوونی وەك کرتاندن. بۆیە بە پێویستمان زانی کە تیشك بخەینە سەر ئەم لایەنەو ئەگەر لێڵی یان بەرچاوڕوونی تیا نییە ئەوە ڕوونی بکەینەوەو لانیکەم وەرگێڕەکان و خوێنەران ئاگادار بکەینەوە پێشوەختە لەم کێشەو گرفتانە، لەمانە:

1- شێوازی جێگرەوەی (pro) واتا جێناوەکان جا چ سەربەخۆبن یان لکاو وەرگێڕ تووشی گرفت دەکات لە دیاردەی کرتاندنەکە، چونکە رستەکە بۆ خۆی بەشێکی لێ دیار نەماوەو کرتێندراوە لەگەڵ ئەمەشدا جێگرەکە کە وەردەگێڕدرێت بۆ زمانی کوردی ڕەنگە نەتوانێت وەك دەقە عەرەبیەکە واتاکەی بەتەواوەتی بدات، بەتایبەت کاتێك کە زمانی عەرەبی جیاوازی دەکات لەنێوان جێگرەوەی کوڕو کچو دووانی کوڕو کچو کۆی کوڕو کچ، هەر لەبەرئەمەیە کە واتاکەی جیاواز دەبێت یاخود دەبێت وەرگێڕ دوورکەوێتەوە لە کرتاندنی وشەکان تا بتوانێت واتاکەی شانبەشانی واتا تەواوەکەی دەقە عەرەبیەکەیە، بە نموونە: (ذهبت مستعجلة) ئەم رستە عەرەبیە ئاماژە دەکات بە چەند شتێك لەوانە: (بکەر کرتێندراوەو بکەرەکە کچە بەهۆی بوونی (ت) بە کردارەکەوە لکاوە)، بەڵام کاتێك ئەم رستە سادەیە وەردەگێڕدرێت بۆ سەر زمانی کوردی دەبێت بە: (ڕۆیشت بەپەلە، یان کچەکە بەپەلە ڕۆیشت) دەبینین هەردوو رستە هەمان واتای رستە عەرەبیەکە نابەخشێت، چونکە رستەی یەکەم دەستنیشانی رەگەزی خاوەن بابەتەکە ناکات، و رستەی دووەم کە ئاماژە بە رەگەزەکە دەکات کرتاندنەکەی تیا نەکراوەو رستەکە وەك خۆیەتی بەبێ بوونی هیچ ئامرازێکی گوێزانەوە (عناصر التحویل) کە هەروەك چۆمسکی باسی لێوە دەکات.

2- ئەو رستانەی کە پێکهاتوون لە (مبتدأ وخبر) بەبێ بوونی هیچ کردارێك: ئەم جۆرە رستانە گەورەترین کێشەی زمانەوانی بۆ وەرگێڕی سەر زمانی کوردی دروست دەکات، چونکە زمانی کوردی لەوجۆرە رستانەی نیەو پێویستدەکات کە وەردەگێڕێتە سەر زمانی کوردی بیکاتەوە بە بکەرو کردار، بەتایبەت لە قورئانی پیرۆز ئەم کێشەیە دەردەکەوێت بە ڕوونی، چونکە خوای گەورەو میهرەبان بە مەبەستێك یەکێك لەو کەرەستانەی ئەو جۆرە رستەیەی لابردووە، کەچی کە وەردەگێڕدرێت بۆ سەر زمانی کوردی تووشی گرفت دەبنو ئەو واتایەی کە ئایەتەکە مەبەستیەتی لێی لە زمانە وەرگێڕدراوەکە بۆی هەستی پێ ناکەین یاخود جوانیو تامو چێژی خۆی لەدەست

دەدات، بە نموونە وەك لەم ئایەتە پیرۆزەدا هاتووە: (فصكت وجهها وقالت عجوز عقيم) (سورة الذاريات: اية 29) لە بنەڕەتدا رستەكە بەم شێوەیەیە (أنا عجوز عقيم) بەڵام لە خۆشی هەواڵەكەو لە سەرسوڕمانی قسەكەرەكە (مبتدأ)ەكەی لابرد كە (أنا)یە، بەڵام كە وەردەگێردرێتە سەر زمانی كوردی دەبێت بە (وتی: پیرێژنێكی نەزۆكم) دەبینین كە رستەكە تەواوەو ئەو واتای سەرسوڕمانە زۆرەو كەمی كاتە لە خۆشیا كە مەبەستێتی خوا گیان ناگات پێمان لە وەرگێڕدراوە كوردییەكە، چونكە ئەوانیش هەر دەبێت بگەڕێنەوە سەر سەرچاوە عەرەبیەكان بۆ لێكۆڵینەوە لە واتای وشەكان (مجاهد أبوالفضل: 2016، ص66).

3 - كێشەی جیاوازی زاراوەكان و تایبەتمەندی زمانەكان بەشێكی ترە لەو گرفتانەی كە ڕووبەڕووی وەرگێڕ دەبێتەوە لە بابەتی كرتاندنەكە، هەروەك باسمان لێوە كردووە زمانی عەرەبی چەندین زاراوەی جۆراوجۆر بەكاردەهێنێت بۆ ئەم بابەتە بەپێچەوانەی زمانی كوردی ناتوانرێت سود لە جۆراوجۆری زاراوەكان وەربگیرێت.

4 - هەندێكجار كێشەكە لەوەوە سەرچاوە دەگرێت كە وەرگێڕانی پیت بە پیتی بۆدەكرێت نەك بەپێی واتا، كە ئەمەش وادەكات وشە كرتێندراوەكە ببێتە كێشەو مەرجی ڕوونی رستە لەدەست بدات یاخود ئامانجی كرتاندنەكە لەدەست بدات وڕەنگە ببێتە هۆی گۆڕینی جۆری كرتێندراوەكە لە امانەكەی تردا.

5 - زاڵبونی زمانی دایك بەسەر ئەو زمانەی كە وەری دەگێڕێت (قدریە هوكلكی و سهی نعجة: 2016، ص121-122)، ئەم خاڵە ڕەنگە كاردانەوەی خراپی هەبێت لە بابەتی كرتاندنەكە، چونكە وەرگێڕ ناتوانێت هەموو كات خۆی دەركات لە هەژموونی زمانی دایك و كاریگەرییەكانی، بۆیە ئەگەر زۆر وریا نەبێت ڕەنگە نەتوانێ بەباشی كاری وەرگێڕان بۆ ئەو بابەتانەی كە كرتاندنی تێدا كراوە بكات.

هەروەها چەندین كێشەی تر ڕووبەڕووی وەرگێڕ دەبێتەوە لەم ڕووەوە وەك جیاوازی أسلوب و جیاوازی واتای وشەكانو وشە هاوتاكان بەتایبەت لە دیاردەی كرتاندن، ئەمەش پێویستی بە وەرگێڕێكی لێهاتوو و شارەزا هەیە تا خۆی دەركات لەژێر هەژموونی هەردوو زمانو بتوانێت بە شێوازێك دەقەكان وەرگێڕێت كە مەرجەكانی كرتاندنی تیا بكرێتو لەهەمان كاتدا واتا بنەڕەتیەكەی خۆی لەدەست نەدات.

سەرچاوەكان

كوردی:

1.بەكر عومەر عەلی، بەستن و كرتاندن لە كوردیدا، نامەی ماستەر، كۆلیجی ئاداب، زانكۆی سەڵحەدین، هەولێر، 1992.

2.دیار علی كمال كەریم، ڕێزمانی كوردی ڕوانگەیەكی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، نامەی ماستەر، كۆلێجی پەروەردە، زانكۆی سەڵاحەدین، هەولێر، 2002.

3.عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، دروستەی فرێز لە زمانی كوردیدا، نامەی ماستەر، كۆلێجی زمان، زانكۆی سلێمانی، 2005.

4.ڤیان سلێمان حاجی، كەرەسە بەتاڵەكان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵت و بەستنەوە، نامەی دكتۆرا، كۆلێجی زمان، زانكۆی سەڵاحەدین، هەولێر، 2007.

5.كاروان عومەر قادر، ڕستەی باسمەند لە زمانی كوردیدا، مەڵبەندی كوردۆلۆجی، سلێمانی،2008.

6.محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر، مۆدێلی ڕێزمانی كوردی، شارەوانی سلێمانی، 2004.

7.مەهاباد كامیل عەبدوڵا، چەند كردەیەكی سینتاكسی لە شێوەزاری هەورامیدا، نامەی دكتۆرا، كۆلێجی زمان، زانكۆی سلێمانی،2010.

8.وریا عمر أمين،ئاسۆیەكی تری زمانەوانی،هەولێر 2004.

عەرەبی:

1. القرآن الكريم.
2. أدب الكاتب: ابن قتيبة، عبد الله بن مسلم، بيروت: دار المعرفه، ط1، 1997.
3. الاصل في النحو: ابن السراج، بيروت: مؤسسة الرسالة، د.ط، 1985.
4. الاغاني: أبو فرج الاصفهاني، بيروت، دار إحياء التراث العربي، ط2، ج22، 1997.
5. الترجمة بين نظامی اللغتين: العربية والتركية (مقاربة دلالية)، قدرية هوكلكي وسهى نعجة، مجلة العربية والترجمة، السنة السابعة، العدد 26، 2016.
6. ترجمة قوله تعالى: (أكاد أخفيها...) دراسة مقارنة بين ترجمات معاني القرآن الى اللغة الإنجليزية: مجاهد أبوالفضل، مجلة العربية والترجمة، السنة السابعة، العدد 26، 2016.
7. جامع الدروس العربية، مصطفى الغلاييني: أحمد زهرة، دار الكتاب العربي، بيروت – لبنان، ج2، 2006.
8. الحذف البلاغي في القرآن الكريم: مصطفى عبدالسلام أبوشادي، القاهرة: مكتبة القران، د.ط، 1992.
9. الحذف في اللغتين العربية والانجليزية و دلالته – دراسة وصفية تقابلية: تلار سالار أحمد، أطروحة دكتوراه في الجامعة الإسلامية العالمية/ ماليزيا، 2015.
10. الحذف والتقدير في النحو العربي: أبو المكارم، القاهرة: دار غريب، (د.ط)، (2008م).
11. دلائل الاعجاز: عبد القادر الجرجاني، صححه: الشيخ محمد عبده ومحمد محمود الشنقيطي، علّق عليه: محمد رشيد رضا، القاهرة: مطبعة محمد علي صبيح وأولاده، ط6، 1960م.
12. ديوان أبي الطيب المتنبي: المتنبي، شرح أبي البقاء العكبری، بيروت، دار المعرفة، (د.ط)، (د.ت).
13. شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك: عبدالله بن عبدالرحمن ابن عقيل، بيروت: دار الكتب العلمية، ط1، 1997.
14. ظاهرة التحويل في الصيغ الصرفية: محمود سليمان ياقوت، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، د.ط، 1985.

15. ظاهرة الحذف في الدرس اللغوي، الإسكندرية: دار الجامعية، د.ط. (1980م).
16. الكتاب: سيبويه، أبو بشر بن قنبر، تحقيق وشرح: عبد السلام محمد هارون، (بيروت: عالم الكتب، ط1، 1983م.
17. الكليات: معجم في المصطلحات والفروق اللغوية: أبوالبقاء الكفوى، بيروت: مؤسسة الرسالة، ط2، 1998.
18. اللباب في علل البناء: أبى البقاء العسكرى، ت: محمد عثمان، القاهرة، مكتبة الثقافة الدينية، ط1، 2009.
19. معجم الصحاح: الجوهرى: اعتنى به خليل مأمون شيما، بيروت: دار المعرفة، ط3، 2008.
20. المعجم الوجيز: د.صلاح الدين الهوارى، بيروت: دار ومكتبة الهلال، د.ط، 2007.
21. المعرفة اللغوية: طبيعتها وأصولها، واستخدامها، نعوم جومسكى، القاهرة: دار الفكر العربى، ط1، 1993.
22. مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب: عبد الله بن يوسف ابن هشام، بيروت: المكتبة العصرية، د.ط. (1987م).
23. المورد: د.روحى البعلبكى، دار العلم للملايين، ط19، 2005.
24. همع الهوامع في شرح جمع الجوامع: للسيوطى، ت: أحمد شمس الدين، بيروت، دار الكتب العلمية، ط1، 1998، ج3.

ئينگليزى:

1. A Comprehensive Grammar of the English Language: Quirk, R. Greenbaum, S. Leech, G and Svartrik, J., (Essex: Longman Group Limited, 1985).
2. Structuralism: An Introduction: Tim, Shopen, (Oxford University. 1973).
3. Syntactic Structure: Chomsky, A. N. (2002). Berlin: Walter de Gruyter GmbH. 2nd Edition.